

İlişkisel Tarihsel Sosyoloji ve Din Kesişiminde *Güç İktidar ve Kutsal*

Araştırma makalesi • *Research article*

Birsen Banu OKUTAN*

Atıf/©: Okutan, Birsen Banu. (2021). İlişkisel Tarihsel Sosyoloji ve Din Kesişiminde *Güç İktidar ve Kutsal*, Milel ve Nihal, 18 (2), 181-207.

Öz: Tarih ve sosyoloji kesişiminde yapılan çalışmalarla geçmiş, bugün ve gelecek arasında bitmeyen iletişimin ağırlık noktaları gösterilmekte; fakat disiplinlerarası kaynaşmanın yöntemsel belirlenimlere yaslanmaması, teori-pratik ikiliğinden başlayan bir dizi meseleyi çözümlenmek üzere önümüze koymaktadır. Bir çözümlene girişimi olarak katkı sunmayı hedefleyen bu çalışmanın temel argümanı, *Güç, İktidar ve Kutsal* gibi bir dinler tarihi metninin yöntemsel çerçeve içinde ve ilişkisel tarihsel sosyoloji zemininde nasıl anlamlandırılabilirliğini göstermektir. Kitap bu anlamda deskriptif olarak tanıtılmaktan veya değerlendirilmekten öte, disiplinler kavşakta, farklı bir okuma modeline tabi tutulmaktadır. Bu kitabın seçilmesindeki pratik neden, metnin, dün ve bugün arasında süregelen diyalogunu açıkça göstermesidir. Söz konusu açıklık, tarihsel sosyolojinin ve beraberinde din sosyolojisinin imkânlarını zorlamaya davet ederken birçok parçanın bileşimi için ipucu verir. Bu ipuçlarından yola çıkarak yöntemin göstergesel, zihinsel ve eylemsel süreçlerini ifade eden bir kategorizasyon içinde ilişkisel tarihsel sosyolojinin yapılabirliği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlişkisel Sosyoloji, Tarihsel Sosyoloji, Güç, İktidar, Kutsal.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı / Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion [bbokutan@istanbul.edu.tr], ORCID: 0000-0002-3817-7384.

The Intersection between Relational Historical Sociology and Religion: *Power Authority and Sacred*

Citation/©: Okutan, Birsen Banu, (2021). The Intersection between Relational Historical Sociology and Religion: *Power Authority and Sacred*, Milet ve Nihal, 18 (2), 181-207.

Abstract: The datum points of the endless communication between the past, present and future are shown with the studies carried out at the intersection of history and sociology; however, the fact that interdisciplinary fusion does not rely on methodological determinations, lays a series of issues starting from the theory-practice duality to be resolved. The main argument of this study, which aims to contribute as an analysis attempt, is to show how a text of the history of religions such as *Güç, İktidar ve Kutsal* can be interpreted within a methodological framework and on the ground of relational historical sociology. In this sense, rather than descriptively introduced or reviewed, the book is subjected to a different reading model at the disciplinary crossroads. The practical reason for choosing this book is the text's illustration the ongoing dialogue between past and present clearly. While this clearness invites to push the possibilities of historical sociology and with it the sociology of religion, it gives a clue for the combination of many pieces. Based on these clues, the feasibility of relational historical sociology will be discussed in a categorization that expresses the semiotic, cognitive and actional processes of the method.

Key Words: Relational Sociology, Historical Sociology, Power, Authority, Sacred.

Giriş

Güç, iktidar ve kutsal arasında kurulan bağlantı, sosyal bilimlerde içinde çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Her bir kavramın kendi tarihselliğinde anlam adacıkları oluşturabilmesi ve birbiri ardına eklentilerinin karakteristiği, çok disiplinli uygulamalarla daha kapsamlı açıklanabilir. Tarih ve sosyoloji kesişiminde yapılan irtibatlandırmalarla, geçmiş, bugün ve gelecek arasında bitmeyen iletişimin ağırlık noktaları gösterilse de disiplinlerarası birlikteliğin yönetsel şemalara yaslanmaması, teori-pratik ikiliğinden tematik kavramaya uzanan, aşılması zor bir dizi bariyer oluşturur. Zorlukları aşma yolunda bir katkı sunmayı hedefleyen elinizdeki çalışmanın temel argümanı, dinler tarihi metni olan *Güç, İktidar ve Kutsal*'ın¹ yönetsel çerçeve içinde ve ilişkiyel tarihsel sosyoloji zemininde an-

¹ Şinasi Gündüz, *Güç, İktidar ve Kutsal* (İstanbul: Hikav, 2020).

lamlandırılabilmesine dayanmaktadır. Kitap deskriptif olarak tanıtmaktan veya değerlendirilmekten öte, disiplinlerarası kavşakta, farklı bir okuma modeline tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda, iki meselenin uyuşumsuz birlikteliğini öne çıkarmak, çalışmanın temel amacını da netleştirecektir. İlk olarak *Güç, İktidar ve Kutsal* isimli kitabın seçilmesindeki pratik neden, metnin, dün ve bugün arasında süregelen diyalogunu açıkça göstermesidir. Söz konusu açıklık, tarihsel sosyolojinin ve beraberinde din sosyolojisinin imkânlarını zorlamaya davet ederken birçok parçanın bileşimi için ipucu verir. Kavramsal haritanın tarihsel yükü, bir taraftan bugün kullanılan ifadelerin tözsel biçimlerine işaret ederken bir taraftan da zihniyet oluşum süreçlerini ve tipolojik izahları imler; bu haliyle, dönüştürmeye uygun bir zemin hazırlanır. Öte yandan, metindeki tarihsel bilgi ve tipolojik aktarımların yöntemsel bir çerçeveye oturmaması, disiplinlerarası formal yerleşimi sekteye uğratar. Buradan hareketle, ikinci mesele yöntemin ne olduğuna ve nasıl kullanılabilmesine ilişkin bir tanım gerektirir. Soyut ve somut aşamaları içinde taşıyan bir araştırma planı² olan yöntemin bilimsel bilgi programı, üç süreç ile aktive olur. Yöntemi anlamlandıran parçalar, sosyoloji alanında kabul gören zihinsel ve eylemsel süreçler³ ile göstergesel⁴ unsurların eklenmesinden oluşur. Bu süreçlerin metin üzerinde fark edilir düzeyde vurgulanması, disiplinlerarası eğilimlerin anlaşılabilirlik düzeylerini yükseltir. İlerleyen bölümde, dinler tarihi metninin bilgi stokları, göstergesel, zihinsel ve eylemsel süreçlerle ilgisi bağlamında değerlendirilecek ve ilişkisel tarihsel sosyoloji ve din etkileşiminin olabilirliği tartışılacaktır.

I. Göstergesel Süreç

Yöntemin göstergesel sürecinden kasıt, gösterge olarak “nesnelere”, “araştırmacıyı” ve “disiplinin doğasını” kapsar.⁵ Göstergeselin

² Birsan Banu Okutan, “Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası,” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24, no. 2 (Aralık 2020): 911-931.

³ Bk. Nilgün Çelebi. *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (Ankara: Anı Yayınları, 2004); Doğan Ergun, *Yöntemi Bulmak* (Ankara: İmge Kitabevi, 2018).

⁴ Okutan, “Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri,” 920.

⁵ Okutan, “Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri,” 921.

membraında şekillenen muhakeme öğretilerinden beslenen⁶ süreçte, araştırmacı kuşatıldığı dünyada, gösteren ve gösterilenden oluşan göstergeleri, bilişsel düzeyde anlamlandırır ve imgeleri araştırma planının içerisine dâhil eder. Bu durum, bir bakıma, şimdiki zamanın farkındalık düzeyinde somutlaşmasıdır. Araştırma sürecinin girizgâhı olarak görülebilecek göstergesel süreçte, araştırıcı sosyal çevresindeki nesnelere okuma etkinliği içerisine girer. Aktörün zihnine düşen imgeler olayları tanımlamayı sağlayacak anlatılar oluşturur. Bu anlatıların, çoğu zaman düşünülmeden eğilimler şeklinde var olması, bilgilerin hem bedenselleşmiş hem de kurumsallaşmış hallerinin kanıksanması sonucudur. Kimi zaman aile, okul, medya gibi kurumsal yapılardan edinilen bilgiler, kimi zaman dijital ağın içindeki gösteriler araştırıcının çalıştığı konu hakkında imgesel düzeninin oluşmasını sağlar. Varsayımların bellekte yer tutması, keşfetmek için mantıksal yapı oluşturur. Gündüz de kavramsal troykanın (güç, iktidar ve kutsal) tarihsel arka planını açıklamadan önce şimdiki zamandaki gösterge biçimlerine başvurur. Amerika Birleşik Devletleri’nde 2016 yılında yapılan bir araştırma sonucuna göre halkın yaklaşık üçte birinin Trump’ın başkan olabmesinde Tanrı’nın müdahalesine inandığı belirtilir.⁷ İktidarın kutsal ile kurduğu bağlantı, “seilmişliğin” meşru güç olarak sunumu, içselleştirilmiş bilgi rezervlerinin görüngüleri olarak iletilir.

Hem gücün hem iktidarın hem de kutsalın varlığının ilişkisel bir ađ içinde konumlandırıldığı ve üç birimin keşişim noktasının kurumsal düzenekler üzerinden somutlaştığı ortaya çıkmaktadır. Güç her ne kadar meşru olmayan halleri ile de bir baskı aracı gibi düşünülse de kendi dışımızda var olan ve araya koyduğumuz mesafe oranında şeyleştirdiğimiz alanlardan oluşur. Kimi zaman kişi veya gelenek kimi zaman da modernitenin kurumlar aracılığıyla düzenlediği aktarımlar sistemi, *belirleyenler* dizininde yer alır. Kurumsal güç, devlet, dini yapılanmalar, aile, hukuk, siyasal organizasyonlar, sendikalar, medya gibi güç göstergeleri, zaman zaman kutsiyet ile yüklenir. Gündüz, kutsal kavramsallaştırmasının dinler tarihi bo-

⁶ Göstergebilimin toplumbilimlerine uygulanma esaslarını anlamak için Roland Barthes’ın eserlerinin büyük bir katkısı olacaktır. Bk. Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, ev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat (İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2012); *ağdaş Söylenler*, ev. Tahsin Yücel (İstanbul: Metis yayınları, 2011).

⁷ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 7.

yunca belirli bir coğrafi bölgeye veya zaman dilimine hasredilemeyecek çeşitlilikte gösterenlerini, “yalnızca Tanrı, metafizik âlem ya da öte dünya gibi konularda değil, insanın üzerinde yaşadığı toprakla, içinde doğup büyüdüğü toplumla ve sahip olduğu aile, evlat ve mal-mülk gibi değerlerle olan ilişkilerinde de kutsala yönelik tasavvur hep belirleyici olmuştur”⁸ diyerek açıklar. Bu açıklama, kutsiyet atfedilen manzumeler dizgesinin Tanrı ve din dışındaki birimlere de yüklendiğini gösterir. Bir başka ifadeyle, şimdiki zamanda elimizdeki göstergeler, Tanrı ve din odaklı kutsal anlayışının yanında, toplumsalın diğer unsurlarının da yeni rezervler oluşturma imkânına kapı açar. Kutsalın form değişikliği bireylerin kendi mukaddeslerini seçtiği ve belirlediği bir düzeni olumlarken din gibi işlerliği olan performatif⁹ göstergeleri de onaylar. Formal olarak dinin işlevsel özelliklerini taşıyan manevi danışmanlık, yaşam koçluğu gibi iş kolları ya da esoterik uygulamalarla ifade edilen birimler, duygusal motivasyon sağlar. Bu tip göstergelerle yüzleşme anı metinde şöyle açıklanır:

Özellikle XX. yüzyılın sonlarından itibaren seküler toplumlarda kendisini dinin geleneksel yapısına bağımlı görmeyen bir ruhsallık ve maneviyat arayışının yaygın şekilde yaşanmakta olduğu da bir gerçektir. Bazı araştırmacıların “minimal din” adını verdiği yapı, din ve sekülerizm ilişkisine dair genel geçer anlatıyı sorgulanır hale getirmiştir. Spritüel olan ama dindar olmayan, kurulu dini gelenekleri sorgulayan bir maneviyat arayışında olan temayüller yaygınlaşmıştır.¹⁰

Buradan hareketle, günümüz kutsalının beşeri gücü, mukayese edilmesi gereken bir dizgeyi önümüze serer. Eğer şimdi burada- şu an içinde sosyal aktörün kutsallık atfetmediği oluşumların yarın kutsiyet kazanabileceği ve şeyleştirilmiş imge olarak güç tesis edeceği hesaba katılırsa, form değişikliklerinin sübjektif mekanizmalar üzerinden/içinden devam ettiği ortaya çıkar. Zihnimizdeki en tanıdık, en bildik belirteçlere dayandırılan değer in öznel bağlanması, kavramsal troykanın kaygan zeminde işlediğini ispatlar. O halde kutsala atfedilen güç ve nesnenin kişi/toplum üzerindeki erkinin istediği pozisyonda kalabilmesi, tekrarlanan onaylanma ve akabinde

⁸ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 8.

⁹ Butler’ın tanımladığı manada performatif kullanımdır. Bk. Judith Butler, *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür (İstanbul: Metin, 2008), 214.

¹⁰ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 9.

tahkim edilme bilgisinden çıkarılabilir. Tahkim edilemeyen bir kavram ancak gösterilenini kaybetmiş veya eşitlenmiş bir gösteren biçimi sunar. Neticede Gündüz, kutsal öyküsündeki değişimin momentlerini ortaya çıkarmak için bugünün sübjektiflik arz eden kutsiyet göstergelerini örnekler. İkinci olarak, göstergesel sürecin parçası, “araştırcının” kendisini metnin neresine konuşlandırdığı ile ilgilidir. Özellikle ilişkiel sosyolojide gerçekliğin kendisinin düşünümsel olduğu kabul edilirken araştırcının araştırma içindeki konumu da belirlenmiş olur. Kavrama fazla sübjektif olma ithamları yöneltilse de, “konumsallık harfi harfine bireysel de değildir; kimlik ilişkileri (örn. sosyologlar) aracılığıyla birbirine bağlanan bilgi üreticilerinin meydana getirdiği ağlar, bir figürasyon teşkil edebilir ve bu figürasyonun bütün mensuplarının bir şekilde bağlı olduğu nevzuhûr bir konumsallığı vardır.¹¹

Nevzuhûr konumsallıkta, dikkat gereken husus, araştırmanın geçerliliğinin de test edilmesidir. Tarihçinin, zaferlere odaklanması ve başarıları belgelemesi veya yaşadığı/aidiyet hissettiği topluluğa karşı savunmacı bir pozisyonda bulunması, problematik olarak görülmüş ve kaybedenlerin tarihini yazmak üzere eğilimler oluşmuştur.¹² Diğer yandan, tarihçinin kendi inanış biçimini merkeze alarak diğer dinlere karşı sübjektif yorumlarla örülü bir metin kurması veya olayların nedenselliklerini Tanrı gücüyle açıklaması yine bir handicap olarak telakki edilmiştir. İnceleme sürecinde, dini bir değişken olarak alan tarihçilerin, tarihsel olayları aydınlatırken kendi referans kaynaklarını bir *deus ex machina*'ya (Hızır mucizesi) başvurmadan açıklaması¹³ bir ön şart olarak tartışılmıştır.

Ciddi bir tarihçinin bir bütün olarak tarihin akışını düzenlemiş ve ona anlam vermiş olan bir Tanrı'ya inanabileceği, Amalekitlerin doğranmasını önlemek için işe karışan ya da Yoşua'nın ordusuna yardım olsun diye gündüzün süresini uzatarak zaman birimini değiştiren Eski Ahit türü Tanrı'ya inanamayacağı, bazen ileri sürülmüştür. Buna göre tarihçi

¹¹ Christopher Powell, “Kökten İlişkicilik: Bir Öneri?,” *İlişkisel Sosyoloji* içinde, ed. Christopher Powell ve François Dépelteau, çev. Özlem Akkaya (Ankara: Phoenix, 2015), 311.

¹² Kaybedenlerin sosyal tarihini anlamak için Karakışla'nın eserleri ufuk açıcudur. Bk. Yavuz Selim Karakışla, *Eski Zamanlar Eski İnsanlar* (İstanbul: Doğan Kitap, 2015).

¹³ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim, 1996), 89.

belirli birtakım olayların açıklaması olarak Tanrı'dan¹⁴ yararlanmaz. "Tarihçinin böyle bir Deus ex machina'ya (Hızır mucizesine) başvurmadan sorunlarını çözmesi gerektiğini... varsayacağım."¹⁵

Bu bağlamda, bir dinler tarihçisi olan Gündüz tarafından yazılan metnin ne söylediği veya nesnellik kriterlerini ne ölçüde tarihsel zemin açıklamalarına yansıttığı genel kurgu biçiminden anlaşılabilir. *Tanrı'nın yeryüzündeki hâkimiyeti* söylemiyle, Hıristiyan iktidarların kendilerinde her alana müdahale edebilecek yetki görmesi ile Müslüman toplumların teokrasiyi modellemesi analogik olarak bir arada verilmektedir: Gündüz'ün ifadesiyle,

İslam herhangi bir sosyal ve siyasal yapının meşruiyetinin Allah'ın koymuş olduğu sınırlar doğrultusunda tartışılması gerektiğini vurgular. Buna göre Allah'ın belirlemiş olduğu kurallara ve sınırlara riayet ediyorsa bir otorite meşrudur. Allah'ın koymuş olduğu sınırlar dışında gerçekleşen her otorite tebarüzü ise bir haddi aşmadır, yetki gaspıdır. Bu doğrultuda İslam, teokratik bir siyasal yapılanmayı da kesinlikle reddeder. Zira hiç kimsenin ya da hiçbir kurumun kendisini Allah'ın iradesiyle özdeşleştirmesi ve Allah adına hükmetme yetkisi yoktur.¹⁶

Bu tip karşılaştırma stratejileriyle, toplumların farklı sosyo-politik yapılanmaları ve dini yönelimlerine rağmen coğrafi ve kültürel etkileşimlerin iktidarda benzer kanallarla sürdürüldüğü örneklenir. Sezaropapist yapıda kilisenin siyasal iradeye bağlılığının Bizans iktidar geleneğinde devam etmesi, ardından Osmanlı devletindeki Şeyhülislamlık kurumu ve Cumhuriyet Türkiye'sinde de benzer şekillerde tebarüz eden örnekler, devamlılık göstergeleridir.¹⁷ İktidarın dini kontrol etme geleneğinin aktarım biçimleri olarak ifade edilebilecek bu tip süreğenliklerin paylaşımı, zihni bariyerleri tarihsel metin aracılığıyla aşma girişimlerindedir.

Osmanlılarda bu resmi kurumun, ülkede sapkın sayılan farklı din anlayışlarına karşı "doğru din" anlayışının temsil edilmesi, yönetimin ve halkın dini meselelerini çözmesi ve devlet otoritesinin sağlanmasına yardımcı olması amacıyla

¹⁴ Carr, *Tarih Nedir?*, 87.

¹⁵ Carr, *Tarih Nedir?*, 89.

¹⁶ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 36.

¹⁷ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 84.

tesis edildiği bilinmektedir. İktidar tarafından atanan bir görev olan şeyhülislamlık kurumu temsilcileri, zaman zaman kendilerinden beklenen duruma mugayir olduklarında görevden azledilmeleri ve idamları da söz konusu olmuştur.¹⁸

Göstergelerin araştırmacı zihninde karşılaştırılması, benzerliklerinin ve farklılıklarının vurgulanması, araştırmacının durduğu açıyı kaybetmemesini sağlar. Bu açı aynı zamanda okuyucunun metni tabikini kolaylaştırır. Bir dinler tarihi metnini tarihsel sosyolojiye çevirmeye odaklanan bir araştırmacının evvel emirde, tarihsel sosyolojiyi gösterge olarak okuyabilmesi gerekir. Tarihsel sosyolojinin ne olduğuna ilişkin temel argümanların üzerinde düşünmek, mebzul miktarda oluşan literatüre hâkimiyet gerektirecektir. Şü-müllü bir literatür taraması yapmak bu yazının sınırlarını aşacağı için genel bir tanımlama ile iktifa edilecektir. Ancak ilk önce merkezi noktası tarihsel sosyoloji olan bir araştırmacının sosyolojinin sınırları içinde olduğunu her daim hatırlaması gerekir; şimdiye ayak basan araştırmacı, metnini salt tarihsel betimlemeden sosyoloji aracılığıyla kurtaracaktır. Özellikle “sosyolojiler değil sosyoloji ilkesi”¹⁹ ve “bileşkenin sıfır olması gücün de sıfırlığı anlamına gelmez”²⁰ analojisi araştırmacıya belirli bir yön çizer. *Sosyolojiler değil, sosyoloji ilkesi* temelde tüm alt dalların, merkezi bir noktada birleştiğinin unutulmaması gerektiği üzerine bir hatırlatma mesajıdır. Nihayetinde araştırma programının alt dalları, üst şemsiyedeki genel ilkelere uymasıyla varlık amacını gerçekleştirir. Sosyoloğun toplumsal ilişki biçimlerinde görünür olmayan güce odaklanması, olasılıkların tipolojik haritasını çizebilmesi ve yok sanıldığı durumlarda bile güç sembollerini yakalaması, yeni açılımlar sağlayabilir. “Çıplak gözle mikrobu göremiyor olmamızın, mikrop diye bir varlığın olmadığını kanıtı olmadığı gibi”²¹ güç ilişkilerinin görülmemesi, olmadığı anlamına gelmemektedir. Elias bu durumu, bebek ile ailesi etrafında geçen olaylar silsilesi ile açıklar;

Sadece ailenin bebek üzerinde değil, bebeğin de daha doğduğu ilk günden itibaren ailesi üzerine bir güce sahip olduğunu göz önüne getirelim. Bebek aile için herhangi bir anlamda bir değere sahip olduğu sürece ebeveynleri üye-

¹⁸ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 84.

¹⁹ Kadir Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji* (Ankara: Ütopya yayınları, 2011).

²⁰ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 169.

²¹ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 169.

rinde bir güce sahiptir. ...yalnızca efendi köleler üzerinde değil efendisi için yerine getirdiği işleve göre köle de efendisi üzerinde güce sahiptir. ...ama güç farkları büyük de olsa küçük de olsa, insanlar arasında işlevsel bağlılık ilişkisinin olduğu her durumda güç dengeleri söz konusudur... Güç birinin sahip olduğu ötekinin olmadığı bir muska değildir, güç insanlar arası ilişkilerin hepsinde görülen yapısal bir karakteristiktir.²²

Cangızbay'a göre de,

Bileşkelere odaklanarak, bileşke niteliğinde olandan kalkılarak bilim yapılamaz. Ayrıca şu da var ki, bileşke sıfır da olabilir; dolayısıyla ortada ele alınacak hiçbir şey yokmuş gibi görünebilir. Bunu sosyolojinin özeline aktarırsak, ortada toplumsal belirlenmişlik payı taşıyan hiçbir şey yokmuş ya da ortada görünür olan, yani duyulmayana-bilir olan, hiçbir toplumsal belirlenmişlik payı taşımıyormuş gibi görünebilir. Daha bu noktada, sosyoloji kendi nesnesini göremiyor, elinden kaçırıyor demektir.²³

Bu gidişat çözümlendikten sonra tarihsel sosyolojinin temel ilkeleri takip edilir. Tarihsel sosyoloji, ağırlığı sosyolojide olan ve tarihsel malzemeyi bugün için anlamlı kılan stratejilerden biri olarak görülür.²⁴ "Tarihe başvurmadan sosyoloji yapılamaz; zira toplumsalaldaki her geniş zaman, mutlaka ve mutlaka, doğal ya da toplumsal herhangi başka bir geniş zamanın birileri tarafından/aracılığıyla -dili geçmişe dönüştürülmesinin ürünüdür."²⁵ "Geçmiş, bugün ve gelecek, tarihin sonsuz zinciri içinde birbirlerine bağlıdır."²⁶ Bu durum, iki disiplinin kaynaşması için elverişli zemin hazırlarken tarih ve sosyolojinin bir bütün olarak toplumla ve insan davranışlarıyla ilgilenmesi onları *düğünsel komşular* yapar.²⁷ Skocpol'a göre "tarihsel

²² Norbert Elias, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Oktay Değirmenci (İstanbul: Olvido, 2016), 107.

²³ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 171.

²⁴ Detaylı bilgi için bk. Ferdan Ergut ve Aysen Uysal, *Tarihsel Sosyoloji, Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar* (Ankara: Dipnot yayınları, 2012); bk. Gerard Delanty ve Engin F. Işın, *Tarihsel Sosyoloji Temeller ve Tartışmalar*, çev. Ümit Tatlıcan (İstanbul, Işık yayınları, 2017).

²⁵ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 224.

²⁶ Carr, *Tarih Nedir?*, 159.

²⁷ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 2.

sosyoloji büyük ölçekli yapıların ve temel değişim süreçlerinin doğasını ve etkilerini anlamaya adanmış sürekli, hep yenilenen bir araştırma geleneği olarak daha iyi anlaşılır.”²⁸ Tarihsel sosyoloji yapmak isteyen araştırmacıların zamana ve mekâna ilişkin somutlaşmış toplumsal yapılar veya süreçlerle ilgili sorular sorduğunu, nedenlerin zamansal ardışıklığını dikkate aldığını, yapı ve eylem etkileşimini göz önünde bulundurduğunu ifade eder.²⁹ Özdalga da tarihsel sosyoloji niyetinde olan araştırmacıların “uzun süreli bir perspektifle dönüşümlere” odaklandığını, “bağlamsal perspektifle olaylara yaklaştığını” “ilişkisel boyutlar ya da karşılıklı bağımlılıklar” keşfettiğini ve “güç dengelerini bulmaya çalıştığını” söyler.³⁰ Annales ekolünün katkıları özellikle yapı kavramına düşkünlükleri³¹ tarihsel sosyolojinin momentlerini belirlemesi ve tematik oluşumlara yol açması nedeniyle takip edilir. Bunun yanında, tarihsel sosyolojiyi sadece makro ölçekli yapılar üzerinden serimlemek isabetli bir tavır değildir. Nitekim tarihsel sosyolojinin en görünür olduğu alanlardan biri, sosyal tarihte saklıdır. Mesela, sosyal tarihin en kapsamlı çalışmalarından birini sunan Thompson’ın işçi sınıfının oluşumunu hikâye ettiği eseri, aşağıdan tarihin örneğini sunarken aynı zamanda kaybedenlerin de hikayesini anlatır.³² Bu çerçevede, tarihsel sosyolojinin süreçlere ve ilişkiselliklere odaklandığı, makro ile mikro arasında bir köprü vazifesi gördüğü akılda tutulmalıdır.

Güç İktidar ve Kutsal’ı tarihsel sosyoloji zemininde değerlendirirken, doldurulması gereken temel boşluk, görünmeyen fakat önemli ölçüde mütehakkim değişkenleri bulabilmektedir. İktidarın dışında kaldığı düşünülen örüntüde, güç ve kutsal ilişkisinin nasıl olduğu ve bu bağlantıların iktidar birimlerine ne ölçüde yansıdığı etüt edilmelidir. Bir diğer değişle, tarihsel metnin güce odaklanmasının ötesinde bileşkenin sıfır olarak görüldüğü; fakat gücün ve akabinde kutsalın var olduğu alanların da incelenmesi, tartışmaları analitik düzeye çekmektedir. Bu analitik düşünme modeli, zihinsel

²⁸ Theda Skocpol, “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi,” *Tarihsel Sosyoloji* içinde, ed. Theda Skocpol, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 6.

²⁹ Skocpol, “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi,” 2.

³⁰ Elisabeth Özdalga, “Bir Tasavvur ve Uсталık Olarak Tarihsel Sosyoloji,” *Tarihsel Sosyoloji* içinde, ed. Elisabeth Özdalga (Ankara: Doğu Batı, 2009), 10-11.

³¹ Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, 15.

³² Edward Palmer Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu (Ankara: Birikim, 2004).

ve eylemsel sürecin teorik düzeyde ilişkisel tarihsel sosyolojiden bağımsız olamayacağını habercisidir.

II. Zihinsel Süreç

Zihinsel süreç bir usamlama biçimi olarak parça ile bütün arasındaki ilişkiyi kurduğunda tarihsel metinler, bireylerin nezdinde canlanmaya başlar. Kavramsal troykanın nasıl irdelendiği söz konusu edildiğinde, makro tarihsellikten mikroya geçiş soyutlama kolaylığı sağlar. *Güç, İktidar ve Kutsal*'da Tanrı'nın hâkimiyetinden/krallığından, insanın tanrılaşma serüvenine, genelden tikele geliş açılanmaya çalışılır. Bu minvalde, geçmişe dair verilerle yüklenen sürecin, tarihsel sosyoloji aşamasında nosyonlarının büyütülmesi ve sosyolojik dile çevrilmesi gerekir. Eserdeki işaretler –her ne kadar sosyolojik dilde ifade edilmese de– Tanrı-kral ve Tanrı-insan kavramsallaştırmaları ideal tiplerin göstergeleridir. Bu ideal tipler, bir kişiye refere edilerek gösterilemeyen; fakat belirlenmişlikleri üzerinden zihni bütünleşikler dizgesi oluşturan açıklamalardır; bir başka ifadeyle, ideal tipler gerçekliğe yaklaşma yolunda soyutlama biçimleridir. Weberyen manada,

Kavramsal örüntü, tarihsel hayatın belirli ilişki ve olaylarını, içsel bakımdan tutarlı bir sistem olarak kavranan bir bileşim içerisinde bir araya getirir. Bu inşanın kendisi, kelimenin tam anlamıyla, gerçekliğin belirli öğelerinin analitik olarak vurgulanmasıyla ulaşılmış bir ütopyaya benzer. Bunun empirik verilerle ilişkisi sadece şundan ibarettir: Mezkur soyut inşanın atıfta bulunduğu tipte piyasa-koşullu ilişkilerin bir ölçüde gerçeklikte var olduğunun keşfedildiği ya da böyle farz edildiği yerde, biz bu ilişkinin karakteristik özelliklerini, bir *ideal-tipe* atıfla, pragmatik olarak sarih ve anlaşılır hale getirebiliriz. Bu işlem, açıklayıcı amaçların yanısıra keşifsel amaçlar açısından da vazgeçilmez olabilir. İdeal tipik kavram araştırma içerisinde isnatta bulunma becerimizi geliştirmemize yardım edecektir; O, bir “hipotez” değildir ama hipotezlerin oluşturulmasında rehberlik sağlar; gerçekliğin bir betimlemesi de değildir ama bu türden bir betimlemeye sarih ifade yolları sağlamayı amaçlar.”³³

Söz konusu dinler tarihi metninde de, zihinsel bir inşa modeli kurulmaktadır. Weber'in söylediği üzere belki hipotez tek başına id-

³³ Max Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Ögütü (İstanbul: Küre yayınları, 2012), 117.

eal tiplerden oluşmamakta; fakat hipotezin oluşmasına öncülük etmektedir. Gündüz hipotetik sorgulama perspektifiyle relatieye yaklaştırdığı ölçümleri de tek tek açıklamaya katmaktadır:

Batı tarihinde yaşanan gelişmelere paralel olarak, güç ve iktidarın meşruiyet referansının nasıl teolojiden antropolojiye, Tanrı'dan insana evrildiği üzerinde durulacak; Tanrı yerine insanın ve tanrısal irade yerine pozitivist akıl ve empirizmin nasıl kutsanıp yüceltildiği analiz edilecektir. Bu sürecin tanrı-insan tipolojisine dayalı "insanlık dini" ve modern dönem hümanizmini nasıl şekillendirdiği ve günümüz modern devlet yapısında tanrı-devlet kültürünün nasıl oluştuğu üzerinde durulacaktır.³⁴

Gündüz'den çıkarsadığımız iki ideal tip, Tanrı-kral ve Tanrı-insan modellerine yakından bakıldığında, modellerin soyut insanın atfî örnekleri olduğu görülür. Tanrı-kral, monarşinin kendi gücünü meşrulaştırdığı ve Tanrı'nın temsilciliğine soyunduğu bir tasarım olarak kutsal iradenin yeryüzündeki tecellisi imgesine dayanır. "Tanrı'ya ve tanrısal düzene itaat adına bu "tanrı-krallara" yani Tanrı adına yeryüzü iktidarını sahiplenen Kilise ve monarşi yönetimlerine itaat"³⁵ istenir. Tanrı-insan ise teolojinin dışlandığı bireyin aklının ilahlaştırıldığı bir dönemin ideal tipidir. Aklın hakikat olarak konumlandırıldığı düzen veya "yegâne üstün güç olarak 'tanrı-insan' tipolojisinin üretildiği bu dönem, pozitivistme dayalı 'insanlık dini'nin de başlangıcı"³⁶ sayılır. Comte'un *insanlık dini* kavramsallaştırmasının tanrı-insanla özdeşleşmesi, isnatta bulunurken realiteyi keşfetme işlemidir.

Comte'un insanlık dini tanımlamasının pozitivistim ilmi-hali/kateşizmini yazarak yeni bir din kurma öncüsü olması, metafiziğe karşı reddiyeleri ile kıyaslandığında çelişki gibi görünse de çelişki değildir. "Comte içinde yaşadığı toplumda, her ne kadar gittikçe sekülerleşen toplumsal yapısında gücünü kaybetmiş olsa da Kilisenin birey üzerindeki yönlendirici etkisinin farkındadır. Dolayısıyla Kilisenin/Hıristiyanlığın şahsında din, bireylerin tutum ve davranışları üzerinde etkili sosyolojik bir realitedir; insanları bir araya getiren, harekete geçiren bir kurumdur. ...bu durumda hem geleneksel dinin sosyolojik fonksiyonunu ifa edecek hem de temsil ettiği bilimsel bilgiyle insanları doğru bilgilendirecek

³⁴ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 12.

³⁵ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 233.

³⁶ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 234.

bir dine ihtiyaç vardır. İşte bu insanlık dini olarak tanımlandığı pozitivistizmdir. Doğal olarak Comte, materyalizmi, pozitivism, insanı ve akli kutsayan bu yeni dinin, insanlık dininin kurucusudur. "İnsanlığı" yüce varlık olarak kabule den bu yeni dinde, Comte, adeta pozitivistizmin Aristosu veya Hıristiyan geleneğindeki Pavlus konumundadır ya da bir çeşit peygamber veya yüce rahip rolündedir.³⁷

Neticede, iktidarın tanrısallaşması ile kurumsal manada ege-menliğin Tanrı'nın yeryüzündeki temsilciliğine soyunduğu, tüm iktidar çabasının ben merkezli tahakkümü ile insanın ve dolayısıyla öngöremediği heva ve heveslerinin tanrılaştırmasına yol açtığı belirtilir. Nedensel analiz sürecinde, öncelikle Tanrı'dan aldığı güç ile Tanrı adına yaptırım uygulayan aktör, sonrasında Tanrı'yı aradan çıkartarak kendi potansiyel gücüne inanır. Tanrı-kral serüveninde benzer nedenleri yaşayan ülkelerin sonuçlarının yakınlığı, iktidarların tanrısallaşma yolu olarak bildirilir. Birbirinden coğrafi olarak uzak, sosyo-kültürel ve dini anlamda farklılıklara sahip ülkelerde de yakın örneklerin görülmesi ile bireye bahsedilen kutsiyetin Tanrı-insana dönüşümü nedenselliğe bağlanır. Örneğin, teokrasi olarak adlandırılan iktidarların nüfuzu, Tanrı-kral algısının bir çeşidi olarak belirir. Buradan hareketle, ideal tiplerden yola çıkarak zihnin makro ile mikro arasında bir yakınsama içine girmesinin tarihsel sosyoloji yaparken uslamlama için elverişli bir zemin sağladığı söylenebilir. Tanrısallıktan başlayarak gelen bir uslamlama modelinde, Tanrı-kral ve Tanrı-insan süreçleri duraklar olarak tasarlanır. Total kutsalın toplumsal bellekte kümelerle ayrılması ve yenedünya düzeninin parça-kutsal üzerinden tahkim edilmesi, eylem sürecinin netleşmesiyle gerçekliğe tekrar yaklaşacaktır.

III. Eylemsel Süreç

Eylemsel süreç, araştırmanın soyuttan somuta geçiş aşamasıdır, bu nedenle araştırma teknikleri ve ilkelerinin tarihsel sosyoloji stratejilerine uygun olması beklenir. Tarihsel sosyoloji uğraşı, çoğul tekniklerle kapsamlı hale gelir. Bir manada, dokümantasyon tekniğinin çoğullaşması her türlü birincil kaynağı, arşiv kaydını, yazılı, sözlü, görüntülü belgeyi, biyografik, otobiyografik eseri içine alır. Bu tekniklerin yönünü belirleyen ilkeler ise bazı modellere veya teorik ekollere yaslanır/yaslanmalıdır. İlk olarak tekniklerin kullanımını gösterecek bir tutunma modeli olarak tarihsel sosyolojide, yapı-fail

³⁷ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 205.

ilişkinin çözümlemek elverişli bir başlangıçtır. “Devlet ve toplumu birbirinden yalıtarak değil kavramları sorunsallaştırarak ve etkileşimlerini önemseyerek”³⁸ oluşturulan kurgular, yeni kategorilere yer açar. Bu, bir bakıma tarihçilerin betimleme üzerinden var ettikleri anlatının eleştirisidir ve öncelendiği fikir, devlet ve toplumu ilişkisellik içinde irdeleme biçimidir. Skocpol, tarihsel sosyolojinin yapısında üç kanal belirler, her ne kadar bu kategoriler değişime açıksa da, temel olarak “model uygulayan” “kavramlarla yorum geliştiren” ve “nedensel düzenlilikleri çözümleyen” eğilimler olarak kategorileştirilir.³⁹ Anderson, Wallerstein gibi model uygulayan düşünürler, Thompson, Bendix, Geertz gibi kavramlarla yorum geliştirenler, Tilly, Bloch, Skocpol gibi nedensel düzenlilikleri çözümleyenler, perspektiflerine göre ve kullandıkları tekniklerle kategorilere yerleştirilir.⁴⁰ Mesela, Tilly’in *patika bağımlılığı* teorisi, geçmiş ve an arasında iletişimin yönünü belirlediği ve kolektif eyleme vurgu yaptığı için tarihsel sosyoloji alanında çokça zikredilir.⁴¹ Patika bağımlılığından kasıt, “önceki olayların daha sonraki olaylar üzerindeki toplam etkisi”⁴² olarak işaretlenir. Seçilen olayın belirli bir zaman diliminde ve bir yerde vuku bulması, olay örgüsünün niteliğini farklılaştırırken, sosyo-ekonomik ve politik olayların hesaplanabilirliğini belirsizleştirerek sonuçları radikalleştirir.⁴³

Patika bağımlılığı, okuyucuya zaman-mekân ilişkisinin niteliğini anlatırken, kurumsal olarak devletin veya iktidarın karşısında failin veya toplumun nasıl konuşlandırıldığını irdelemek için yol gösterir. Devlet ve toplumu ilişkisellik içinde düşünme gerekliliği⁴⁴ yapı-faili/eylemi tanımayı ve tanıtmayı gerekli kılar. Artık ilişkisel bir alana girilmiştir; bu nedenle yapı-fail arasındaki birliktelik, kullanım tekniklerinin de gösterimidir. Faili ve beraberinde eylemi ön

³⁸ Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?,” *Tarihsel Sosyoloji Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar* içinde, ed. Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal (Ankara: Dipnot, 2012), 14.

³⁹ Theda Skocpol, “Tarihsel Sosyolojide Yeni Gündemler ve Yenilenen Stratejiler,” *Tarihsel Sosyoloji* içinde, ed. Theda Skocpol, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 365.

⁴⁰ Skocpol, “Tarihsel Sosyolojide Yeni Gündemler ve Yenilenen Stratejiler,” 365.

⁴¹ Ergut ve Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?,” 14.

⁴² Ergut ve Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?,” 14.

⁴³ Ergut ve Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?,” 14.

⁴⁴ Ergut ve Uysal, “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?,” 23.

plana çıkartan yaklaşım, geçmişteki sıradan insanların davranışlarını, görüş ve yaşamlarını bulma arayışı olarak ifade edilen aşağıdan tarihin⁴⁵ uygulanım alanıdır. Burke özellikle Ladurie'nin *Montaillo* ve Ginzburg'un *Peynir ve Kurtlar* isimli eserlerinin aşağıdan tarihi nasıl şekillendirdiğini yazar:

Her iki çalışmada, esas itibariyle sapkınlık sanıklarının engizisyondaki sorgulamalarını yansıtan kayıtlara dayanmaktadır. Yalnızca tanıkların tam sözlerini değil, yaptıkları jestleri, hatta işkence görürken çıkardıkları iniltileri kaydetmeye büyük özen gösterildiği için Ginzburg bu belgeleri videobantlara benzetmiştir.⁴⁶

Her türlü iktidar dışı kaydın genelleştirilebilenle ilgisinin kurulması, tarihin yazım biçimini de baştan belirler. Tarihsel sosyoloji zemininde oldukça sık tartışılan isimlerden Thompson, fail üzerinden küçük insanı metin içinde büyüterek tarihi inşa eder.⁴⁷ "Zavallı çorapçıyı, Luddcu kumaşçıyı, "modası geçmiş" el-tezgâhı dokumacısını, "ütopyaacı" zanaatkârı ve hattâ Joanna Southcott'un aldatılmış müridini gelecek nesillerin muazzam lütfuna erdirmeye çabalıyorum"⁴⁸ diyerek küçük insana dokunur. "Yalnızca başarılı olanlar hatırlanır; çıkmaz sokaklar, yitirilmiş davalar ve de kaybedenlerin kendileri hatırlanmaz"⁴⁹ argümanından yola çıkarak İngiliz İşçi sınıfının oluşum hikâyesi yazılır. Nihayetinde, "ilişki her zaman gerçek insanlarda gerçek bağlamlarda somutlaştırılmalıdır"⁵⁰ diyen düşünür, oluşumları şartlara bağlayarak etkin bir araştırma süreci yaşar. Sınıf gibi genelleştirilmiş bir kavramı, anlamlandırmaya uğraşırken şüpheliler listelerini⁵¹ ele alır; Metodistlerin mektuplarına bakar, şarkılardan, ilahilerden örnekler verir,⁵² yazılan antları, günlükleri,⁵³ gazete kupürlerini⁵⁴ önümüze serer. Sınıfsal analiz için kullanılan bu gibi çoğul teknikler ve küçük

⁴⁵ Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, 36.

⁴⁶ Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, 37.

⁴⁷ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*.

⁴⁸ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 43.

⁴⁹ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 43.

⁵⁰ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 40.

⁵¹ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 197.

⁵² Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 459.

⁵³ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 493.

⁵⁴ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 494.

insanı anlatırken pratiğin öyküleşmesi, tarihsicilik eleştirisiyle karşılaşsa da⁵⁵ Thompson, tarihin seyrini öykülerken teoriyi total sistemden çıkarmadığını *Teorinin Sefaleti*'nde uzun uzadıya anlatır;

...benim eleştirim teorinin eleştirisiydi, teorinin teorik araçlarla bir sistem olarak bir şekilde kurulabildiğine ilişkin nosyonun eleştirisiydi. Çalışmamızın her anında kuşkusuz teoriye ihtiyacımız vardır-üretim tarzı, mikro-ekonomi, aile, kültür ya da devlet sorunlarını tanımlarken- ve hem empirik hem teorik araştırmaya ve araştırmanın bulgularının teorileştirilmiş sorgulanmasına ihtiyacımız vardır.⁵⁶

Teori ve pratik arasında kurulması ve dengelenmesi gerekli olan açıklama biçiminde, "toplumsal varlığın" ne olduğuna ilişkin söylemler bu varlığın hareketsiz bir ökü olmadığını dillendirir. Sosyal aktörlerin pasif alıcılar olarak kabul edilmemesi gerektiği, kültür, mit, bilim, hukuk veya ideolojinin bilincin varlığına geri döndüğü öne sürülür.⁵⁷ Temel nokta, deneyim kelimesinde kilitlenmektedir. Tarihsel sürecin genetiğini anlamlandırmak olarak çizilen resimde deneyimi oluşturan farklı parametreler, sürecin niteliğini değiştirebilir; bir köylü ayaklanması, toplumsal basıncı yükseltirken, uzun sürecek iyi bir hasat mevsiminin de bazen basıncın düşmesine neden olabileceği bildirilir.⁵⁸ Thompson'ın ifadesiyle,

...ve deneyim kavramıyla ailesel ve toplumsal yaşamın yapılandırıldığı ve toplumsal bilincin gerçekleşmesini ve ifadesini bulduğu bütün yoğun, karmaşık ve incelikli sistemleri ...yeniden incelemeye yöneldik: akrabalık sistemleri, anenler, toplumsal düzenlemenin görünür ve görünme kuraları, hegemonya ve boyun eğme sistemleri, simgesel egemenlik ve direnme biçimleri, dini itaatler, adetler, hukuk, kurumlar ve ideolojiler toplamları içinde hepsi de bütün tarihsel sürecin "genetik"ini oluşturur, belli bir noktada hepsi, kendi basıncını toplama uygulayan ortak insan deneyiminde birleşir.⁵⁹

⁵⁵ Thompson ve Althusser arasında tarihsicilik ve yapısalcılık üzerine akademik münakaşaya bakılabilir.

⁵⁶ Edward Palmer Thompson, *Teorinin Sefaleti Hatalı Bir Devridaim Makinesi*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (Ankara: Nika yayınevi, 2015), 428.

⁵⁷ Thompson, *Teorinin Sefaleti*, 53.

⁵⁸ Thompson, *Teorinin Sefaleti*, 224.

⁵⁹ Thompson, *Teorinin Sefaleti*, 360

Bu bağlamda düşünüldüğünde, küçük, sıradan insan, *Güç, İktidar ve Kutsal*'da yoktur; metne baktığımızda sürecin genel belirleyiciliğinin kurum üzerinden somutlaştığı görülür. Bu bir bakıma failin, sıradan insanın veya toplumsala dokunan aktörün büyük ölçüde gölgede kalmasına neden olur. Sıradan insanı, bu gölgeden kurtaracak fırsatlardan biri, metnin içinde -köylü isyanlarının geçtiği pasajlarda saklıdır:

Luther, yaşadığı dönemde siyasal iktidarın tasarruflarına karşı sorgulamaları ve karşı çıkmaları eleştirmiştir. Bu konuda çarpıcı bir örnek Almanya'da 1524 yılında gerçekleşen ve "Köylü İsyanı" olarak bilinen hadisede aldığı tavrıdır. Luther'in reform fikirlerine destek veren Thomas Müntzer... Tanrı'nın eşitlikçi planına karşı geldikleri için prenslere karşı bir devrim düşüncesiyle, bir isyan hareketi organize etti. Onun liderliğinde isyancılar, üzerlerindeki ağır vergi yükünden ve fakirlikten yakınan ve asillere karşı isyan eden köylüler, prensler ve derebeylerinden daha fazla özgürlük ve Kilise'de din adamlarını kendilerinin belirlemesi gibi taleplerinde Hıristiyan reformundan da etkilenmişlerdir... Luther... köylülere karşı prenslerin safına geçti. Bununla da kalmadı, kaleme aldığı "Cani, Hırsız Köylü Sürüsüne Karşı" başlıklı broşürle, köylü isyancıların vahşi köpekler hükmünde olduğuna ve katledilmeleri gerektiğine dair fetva niteliğinde yazılar yazdı."⁶⁰

Yukarıdaki pasajdan görüleceği üzere, Luther'in kilise otoritesi veya iktidarına yönelik yaklaşımı anlatılmaktadır. Odaklanılan yer, iktidar yapılanmalarıdır ve yukarıdan tarih yoluyla çözümleme uğraşı görülür. Temelde, güç odaklı tarih yazımı, Köylüler Savaşına Luther çerçevesinden bakan bir yekün oluşturmuştur.⁶¹ Köylü Savaşını Müntzer⁶² açısıyla veya onu merkeze alarak inceleyen tarihçiler de mevcuttur; ancak iki tarafın da söyleyegeldiği hesaplaşmalar, yine iktidar eksenine verilme alışkanlığının devamı

⁶⁰ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 169.

⁶¹ Friesan Abraham, "Philipp Melanchthon, Wilhelm Zimmermann and the Dilemma of Müntzer Historiography," *Church History* 43, no. 2 (Temmuz 2009): 164-182.

⁶² Müntzer ve Köylüler Savaşının özellikle Engels, Bebel, Mehring, Bloch gibi Marksist tarihçiler tarafından irdelemesi, Marksist tarihyazımının sosyal tarih üzerine eklenildiğini göstermektedir. Bk. Vefa Saygın Öğütle, "Köylüler Savaşı ve Thomas Müntzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri," *Praksis* 17 (2007): 1-35.

olarak ilerler. Müntzer'in *Seçilmişler teolojisinde* bahsi geçen seçilmişlerin yoksullar içinden çıkacağı söylene de, bazı prenslerin harekete davet edilmesi⁶³ tekrar erk merkezli bir tarihe dönüşür. Müntzer'i "mesih", "şeytanlar şahı", "halk kahramanı", "devrim teoloğu" olarak isimlendiren bir anlatının oluşması, onun savaşın belirleyicisi/faili olarak görülmesi⁶⁴ tarih yazımında- Luther'den Müntzer'e -gücün yer değiştirme hadisesidir. Aslında Köylüler Savaşı, hem nesnel hem öznel boyutlarda mesiyaniğin propagandayı içerip Müntzer'i aşan bir kitlesel harekettir."⁶⁵ Bu minvalde, tarihi yerinden çıkartıp bugün konuştuğumuzda, sıradan failerin sorgulanması ile kaybedenlerin parçalarına ulaşılabilir, sosyal tarih yoluyla yerleştikleri zaman ve mekânda, Tanrı-insan modeline ne derecede yansydıkları gösterilebilir.

Güç İktidar ve Kutsal' da zikredilen Tanrı-insan figürünün sıradan insan olmadığı aşikârdır; bu durumda, ikinci önemli soru ön plana çıkar, bu insan kimdir ve cinsiyeti nedir? Cinsiyet parametresi özelinde, kitap boyunca bahsi geçen insanın, erkek olduğu metnin dokusundan çıkartılır; fakat metnin içinde, herhangi bir bağlamda cinsiyet sorunsallaştırılmaz. Batıdaki kavramsal troykanın tanrı-erkeğe doğru bir inşa süreci olarak işlediği bulgularında, merkezde olan rasyonalitenin erkek aklı olduğu görülür.⁶⁶ Sanayileşme ve bilimsel devrim, bir ölçüde aydınlanmanın içsel çalışma mekanizması, "zihin ile doğa, akıl ile his, öznel ile nesnel"⁶⁷ arasında toplumsal cinsiyet kutuplaşmasını tekrar tekrar üretmiştir. Rasyonalizmin, nesnellüğün ve erilliğin tahakkümü, erillik tanımının yeni formlarla kurumsallaşmasına neden olmuştur.⁶⁸ Bu çerçevede, erkin, iktidarın, gücün ve dolayısıyla kutsalın form değiştirmiş hali, yine erkek üzerinden izah edilmektedir. Mesela, Roper, Evanjellik

⁶³ Ögütle, "Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri," 31.

⁶⁴ Ögütle, "Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri," 31.

⁶⁵ Ögütle, "Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri," 30.

⁶⁶ Bk. Evelyn Reed, *Bilim ve Cinsiyet Ayrımı*, çev. Şemsa Yeğin (İstanbul: Payel Yayınları, 2003).

⁶⁷ Evelyn Fox Keller, *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler* (İstanbul: Metis yayınları, 2007), 89.

⁶⁸ Keller, *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*, 90.

hareketi anlamlandırırken “genel adam” modelini, kutsalla ilişkilendirilerek komünal birimin (*community*) nasıl kurgulandığını gösterir.⁶⁹ Komünal birim olarak çevirdiğimiz topluluk, özellikle erkek tarafından şekillenen ve şeref temsili bir gösterge olarak zikredilir. Reformasyon retoriğinin sosyal tarihe dokunan yerlerinde, “genel erkek” tipolojisinin temsil ettiği şeref karşısında, “genel kadının” değersizliği söz konusudur. Köylü savaşı genel adamın devrimi olarak isimlendirildiği için hem toplumu hem de devleti şekillendirecek gücün yine erkeğe kazanımı⁷⁰ olarak okunur. Komünal birimde neler olduğunu anlamak için özellikle (1523) şahit kayıtlarına bakan Roper, Anna Vasnacht söylemleri üzerinden bir yorum geliştirir. Bu tip okuma biçimiyle, cinsiyetlendirilmiş komünalitenin reformasyon sürecindeki varlığı tartışılırken, politik ve dini, genel veya dinsel örgütün birbiri yerine kullanıldığı aktarılır; yazar buradan yola çıkarak ana akım Protestanlığın kadına kutsal rol vermemesini siyasal aktör olarak görülmemesi ile ilişkilendirir.⁷¹

Biricik olaylardan başlayarak geneli anlayacak ve farklı formları tanımlayacak kavramların kullanıldığını gösteren örnekler, sınıfsal birimlerden yola çıkarak sanayi toplumunun Tanrı-insan motiflerini anlatacak işaretler gösterir. Feminist tarih yazın özellikle geçmişin cinsiyetlendirilmiş problematiklerini öne çıkartmaktadır.⁷² Bu bir bakıma tarihi anlatırken erkek ve kadını ilişkisel bir zeminde olaya katmaktır. Mesela Scott⁷³ İngiliz işçi sınıfının oluşumunu konu alan çalışmada⁷⁴ her ne kadar kadın işçilerden bahsedilse de, eril hâkimiyette tarihin temellendirildiğini belirtir. Yöntemin eylemsel biçimi olarak kadınların nasıl ve ne ölçüde sınıfsal zemine katıldıklarını gösteren bu tip çalışmalar, yukardan tarihin erillikle eşleştirilen öyküsünün gücünü kırmaktadır. Farklı parametrelerin açıklama birimlerine dâhil edilmesiyle çeşitlendirilmiş görsel, işitsel, yazımsal kaynaklar da analiz sürecine eklenmektedir. Bu tip belgelerin büyütülmesiyle birlikte, gündelik hayatın sıradan kadın

⁶⁹ Lyndal Roper, “The Common Man, The Common Good, Common Women: Gender and Meaning in the German Reformation Commune,” *Social History* 12, no. 1 (Ocak, 1987): 1.

⁷⁰ Roper, “The Common Man, The Common Good, Common Women,” 6.

⁷¹ Roper, “The Common Man, The Common Good, Common Women,” 20.

⁷² Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti* (İstanbul: Metis yayıncılık, 2010).

⁷³ Joan Wallach Scott, “Women in The Making of the English Working Class,” *Gender and the Politics of History* içinde (New York: Columbia Üniversitesi, 1988), 68-90.

⁷⁴ Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*.

karakteri üzerinden dönem çözümlenebilmektedir. Kısacası tarihsel sosyoloji, sıradan faili görmeye çalışırken sosyal tarih zemininde cinsiyetleri de görme uğraşına girmekte, çoklu nedensellikleri keşfetme arzusu, tarih yazımına yer yer şerh koymakta, müdahale etmektedir.

Sıradan insanın ve cinsiyetin tarihsel sosyolojinin analiz sürecine eklenmesiyle birlikte söz konusu kavramsal troyka, bir hususun daha aydınlatılmasını gerekli kılar; bu da bir entite olarak kurumdur. *Güç, İktidar ve Kutsal'* da kurumsallık üzerinden Tanrı-kral ve Tanrı-insan arasındaki bağlantının içsel mekanizmaları zikredilir; ancak kurumun yapı ve fail arasındaki pozisyonu ilişkisellik içinde teorize edilmediği için tarihsel sosyolojinin zeminine basmak zorlaşır. Bu zorluğu bertaraf etmek için çalışmanın ilişkiel sosyoloji ekseninde tekrar anlamlandırılması gerekmektedir. İlişkiel sosyolojinin öncelikli çabası, yapı-fail birlikteliğini aşma isteğidir:

Birey-toplum ikiliğini ve onunla birlikte gelen yapı-fail ikiliğini hem bireyleri hem de bireylerin iştirak ettikleri (topluluklar, kurumlar, toplumsal sistemler gibi) daha büyük oluşumları aynı gerçeklik düzeyine, ilişkiel bir düzeye ait olarak kavramsallaştırarak aşmaya çalışmışlardır. Toplumsal oluşumlar (yapılar, sistemler, söylemler vb.) birbirine bağımlı insanlar arasındaki ilişkilerden başka bir şey değildir. Ve aynı derecede önemli olmak üzere, insanın bireysel davranışı her zaman ve her yerde ilişkiler içinde ve ilişkiler aracılığıyla gerçekleşen bir eylemdir.⁷⁵

Nihayetinde, ilişki, temel bir analiz birimi olarak kabul edilir; bağlantıların nesnelere kurucu rolü olduğu, bir süreç olarak ele alındığı, yapıların failer aracılığıyla üretildiği ve failerin yapıların işleyişi ekseninde belirlendiği, makro ve mikronun birbirinden ayrı değil, görelilik olarak çalıştığı sonucuna varılır.⁷⁶ Bu bağlamda, yapı ve eylem arasındaki ara birimin-kurumların netleşmesi gerekir; bir manada, birbirlerine sıklıkla karışan yapıyı kurumdan ayırmak bir

⁷⁵ Christopher Powell ve François Dépelteau, "Giriş," *İlişkiel Sosyoloji* içinde, ed. Christopher Powell ve François Dépelteau, çev. Özlem Akkaya (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015), 18.

⁷⁶ Christopher Powell, "Kökten İlişkililik: Bir Öneri?," *İlişkiel Sosyoloji* içinde, ed. Christopher Powell ve François Dépelteau, çev. Özlem Akkaya (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015), 287.

başlangıç noktasıdır. Yapı, beşerin elinin üzerinde olduğu ve tarihsel olarak var olagelen belirleyicilikler hiyerarşisidir;⁷⁷ bir anlamda belirli düzenliliklere refere eder. Toplumsal gerçekliğin verili olmadığı düşünüldüğünde, tarihsel düzenek içinde somutlaşan kurumların işleyişinde ve failerin davranışlarında etkisi kaçınılmazdır. Yapıların nedensel güçleri olduğu vaka⁷⁸ ise kurumlar ve failer üzerindeki etkisine rağmen onlara indirgenemez. Fail ise tarihsel süreçten geçiyor olmakla isimlendirilemeyen dahası sürecin bizzat kendisidir.⁷⁹ Bu nedenle, tarihselliklerin üzerindeki birikimleri bedenselleşmiş bilgi olarak hep var olur. Yapı ve failin arasında aracı rolü üstlenen kurumlar ise zaman ve uzam eksenli anlaşılacak tarihsel konfigürasyonlardır.⁸⁰ Kurumu, *topos* ve *locus* olarak ikili bir kategori içinde cisimleştirmek elverişli bir imkân sunar.⁸¹ Kurum, *topos* olarak inceleme nesnesi haline getirildiğinde, yapı-kurum ilişkisi araştırılmalyken, kurumu *locus* olarak görmek, fail-kurum ilişkisine odaklanmayı gerekli kılar.⁸² Kurum bir taraftan fail eliyle yeniden üretilen diğer taraftan belirli kurallar etrafında devam ettirilen bir oluşumdur. Yine bir yanıyla tarihten getirilen bir yanıyla da şimdide varlık gösterendir. Öğütle kurumları, özellikle eleştirel realist perspektif temelli sosyolojik çözümlerinde, “sosyal yapılar ile failer arasındaki ontolojik dolayım” olarak ifade eder.⁸³ Reel alandaki yapıların zaman içinde cisimleşmiş varlıkları olarak kurumlar, yapıların aktüalleşme yolu, somutlaşma birimleri ve faaliyet göstergeleridir.⁸⁴ Bu güç gösteriminde yapılar, mekanizmalar bir diğer ifadeyle gücün taşınma biçimleri aracılığıyla kurumları somutlaştırır. Sosyal aktörlerin yapılarla yüzleşme yerleri kurumlar olduğu için yapı-fail arasında bir aracı pozisyonuna düşer. “Yapılar faillere kurumların elleriyle dokunur; failer bu yüzden yapıları değil kurumları deneyimler”.⁸⁵ Güç, baskı veya tahakküm ilişkilerini anlayabilmek için kurumların tekil basıncının sona ermesi değil,

⁷⁷ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 206.

⁷⁸ Vefa Saygın Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019), 118.

⁷⁹ Elias, *Sosyoloji Nedir?*, 174.

⁸⁰ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 87.

⁸¹ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 87.

⁸² Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 119.

⁸³ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 116.

⁸⁴ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 118-119.

⁸⁵ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 119.

sosyal yapının tahakküm ilişkileri ile örülü dokusunun ortadan kalkması gerekir.⁸⁶ Bu bağlamda, kurumların birbirinden yalıtılmayan ilişkisi, sosyal yapının tarihsellik içinde nasıl dönüştüğüne dair bilgiler, bir kuruma özelde güç atfederek şeyleştirilmenin önüne geçer.⁸⁷ Öğütle'nin ifadesiyle,

Nitekim topos olarak aileyi var eden ve yeniden-üreten bu güçler bileşimi, bir locus olarak aileyi, kendi açıklamasını kendi içinde taşıyan homojen bir birim, bir "bütünleşik çıkar grubu" olmak şöyle dursun, gerilimin, çatışmanın ve mücadelenin alanı olarak inşa edecektir. Aynı durum kurumlararası ilişkilerde de kendisini gösterir. Hiçbir kurum diğerlerinden tamamen yalıtık değildir; kurumlar her ne kadar ayırt edici vasıflara sahiplerse de, yayımlı bir biçimde birbirlerine bağladılar. Aile ile hükümet, aile ile ekonomi, aile ile din, aile ile eğitim vs. arasında karşılıklı (ve elbette tarihsel) ilişkiler bulunmaktadır. Herhangi bir kurumu diğerlerinden tamamen ayrı düşünmek, o kurum hakkında eksik bir kavrayışa razı olmak anlamına gelecektir. Dolayısıyla kurumların belirli sosyal yapıların uzam-zamanda somutlaşmış konfigürasyonları olmaları, öncelikle, birden fazla kurumda tesir yaratan faktörlerin zaman içerisinde neden ve nasıl değiştiklerini açıklama gücüne sahiptir.⁸⁸

Temelde, *Güç İktidar ve Kutsal*, Batı'nın kavramsal troyka serüvenini kurum üzerinden somutlaştırır. Kutsalla kurulan ilişkinin yapıyı oluşturan tarafına gömülen yeryüzü hâkimiyeti fikri kurumlar aracılığıyla tahakküm etosu yaratmış, ardından seçili bireyin kendinde içkin saydığı kutsal ekseninde temsil kabiliyeti söyleleşmiştir. Kutsal olan dünyevileşirken, dünyevi olan da kutsallaşmıştır. Gündüz'ün ifadesiyle, "Orta Çağ ve sonrası dönemde Kilise tarafından teorik anlamda da olsa her türlü hakikatin, iktidarın ve otoritenin meşruiyet kaynağı olarak kullanılan Tanrı ve Tanrı'nın iradesi, sosyal ve siyasi arenada tamamıyla bir tarafa"⁸⁹ bırakılmıştır. Bu süreç, kurumsal karizmanın önce bölüşüm ardından transformasyon serüvenine bir misaldir. Karizmanın kutsalda mündemiç bulunmasından mütevellit karşımızdaki fotoğraf,

⁸⁶ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 122.

⁸⁷ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 123.

⁸⁸ Öğütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*, 122-123.

⁸⁹ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 235.

Weberyan⁹⁰ manada, Tanrı'nın gözüne girmek için araçsallaşan çileciliğin, dünyevi çileciliğe dönüşüm duraklarına benzemektedir. Tanrısal karizmanın kutsalla kurduğu bağlantıda epistemolojik geçişin cisimleştiği yer, kurum üzerinden okunduğunda, din ve politika birlikteliği anlam kazanmaktadır. Turner tam da bu nedenle tarihsel din sosyolojisi yaptığı makalesinde, modernitenin içinde politik varsayımların kutsalla ilişkisini çözümlerken,⁹¹ kurumsal karizmanın öne çıkmasını anlamlandırır; "karizma kurumsallaştıkça, formel, bürokratik ve kişisellikten uzak hale gelir"⁹² argümanı, hâkimiyetin Tanrı'dan alınarak kurumda işleme sürecine tekabül eder. Rahiplerin kiliselerde tekelleşme hamleleri, halk ile aralarında hiyerarşi oluşturdukları düzen, seküler hiyerarşinin Tanrı'nın isteğinin bölünmesi olarak zikredilmiş; ardından "reformasyon, ortaçağ otorite ve kutsallık hiyerarşisini "bütün inananların ruhbanlığı" öğretisi aracılığıyla yönlendirmiştir"⁹³ iddiası ileri sürülmüştür. Artık karizmatik otorite kiliseden sıyrılarak politika yapıcılarının tekrar beslediği bir alanda var olagelecektir. Bir diğer ifadeyle, dini hareketlerin kendi içsel tahakküm edimlerinde, karizmanın rutinleşmesi, dini kurumlar ile politik iktidarlar arasında konsensüs sağlamayı gerektirmektedir. Bu nedenle din ve politika arasında çelişkili ilişkiler ağı mevcuttur; dinsel yurttaşlıktan, devlet içinde siyasal yurttaşlığa geçiş, paralel bir evrim oluşturur.⁹⁴ Turner'ın ifadesiyle, "modern sosyolojinin önemli bir teması din ve siyaset arasında, karizmanın rutinleşmesiyle açıklanabilecek paradoksal ilişkiler bulunduğuydu; din ve politikanın birbirlerini dışlayıcı oldukları varsayılsa da, din yine de içinde siyasal hayatın çoğu yönünün, örneğin yurttaşlığın evrildiği kamusal alanların yaratılmasında önemli oldu."⁹⁵

Dinin kurumsal mahiyette hiyerarşikleşmesi, toplum ile dini temsilciler arasına koyulan mesafe, Hıristiyanlığın dini-politik se-

⁹⁰ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Gülistan Solmaz (Ankara: Alter, 2010).

⁹¹ Bryan S. Turner, "Tarihsel Din Sosyolojisi: Politika ve Modernite," *Tarihsel Sosyoloji Temeller ve Tartışmalar* içinde, ed. Gerard Delanty ve Engin F. Işın, çev. Ümit Tatlıcan (İstanbul, İslık yayınları, 2017), 561.

⁹² Turner, "Tarihsel Din Sosyolojisi," 563.

⁹³ Turner, "Tarihsel Din Sosyolojisi," 564.

⁹⁴ Turner, "Tarihsel Din Sosyolojisi," 566.

⁹⁵ Turner, "Tarihsel Din Sosyolojisi," 579.

rencamı olarak ifade edilirken, Turner bir karşılaştırma yoluna gider. İslam dini özelinde böyle bir hiyerarşinin teoride olmamasının, Tevhid bağlamında kurumsal güç atfedilen dini organizasyonların karizmasının rutinleşmesinin önüne geçtiğini;⁹⁶ fakat sosyolojik olarak hâlihazırdaki Müslüman toplumların büyük ölçüde hiyerarşikleştiğini ve nihayetinde dinleri ile gerçekleri arasında kalıcı bir gerilim olduğunu ifade eder.⁹⁷ Benzer bir karşılaştırma, Gündüz tarafından da vurgulanır:

İslam, her türlü otorite ve egemenlik kullanımının, ancak Allah'ın koymuş olduğu sınırlar ve kurallar çerçevesinde söz konusu olacağını vurgular. İslam'ın özünü oluşturan lâ ilahe illallah, yani Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur ilkesi, tüm varoluştaki Allah'tan başka ilahın, yani mutlak otorite ve egemenlik yetkisini elinde bulunduran bir üstün gücün olmadığına ifadesidir... Allah'ın emirlerine riayet etme, buna göre yaşamını sürdürme, bireysel ve sosyal hayatı buna göre dizayn etme hususunda hiç kimsenin bir ayrıcalığı olmadığını vurgular.⁹⁸

Neticede, tarihsel sosyoloji zemininde, toplumsal modellerin karşılıklılık içinde irdelenmesi, benzerlik ve farkları öne çıkarır. Yapının, Batı toplumlarında yıllar içinde gerçekleşen kutsaldan ayrılma süreci, güç ilişkilerinde, kutsiyeti Tanrı'nın elinden alan bir mekanizmayı devreye sokmuştur. Tarihsel konfigürasyon olarak kurumlardaki sekülerleşmenin nihai sonucu, yapının kurumlar aracılığıyla cisimleşmesidir. Bu nedenle, her ne kadar farklı isimlerdeki kurumlarda - ailede, devlette, okulda, sivil toplum örgütlerinde- dini yönelimlerin, değerlerin tasdik edildiği ifade edilse de, yapının kutsalı dünyevileştiren her türlü formu, dinin temel işlevini yerine getirmesini engeller. Kutsiyeti, Tanrı'dan kendisine çeken kurumların faillerle girdikleri ilişkilerden etkilenmeleri ve değişmeleri kaçınılmazdır. Bu nedenle yapıdan azade bir kurum veya fail kendini var edememektedir. Bazı Müslüman ülkelerde kurumsal dünyevileşme hamleleri görülse de, yapıda değişmeyen dini otoritenin, kutsiyeti Allah'a bırakma eğilimi, toplumsal kurumların ve sosyal aktörlerin otantik dini yaşamasını mümkün kılar. Ancak Tanrı'nın kutsallığını alarak iktidarların karizmasını beslemek için kullanılan gücün uzun süreli devamı ve konsolidasyonu, yapının formunu değiştirir, bu

⁹⁶ Turner, "Tarihsel Din Sosyolojisi," 564.

⁹⁷ Turner, "Tarihsel Din Sosyolojisi," 564.

⁹⁸ Gündüz, *Güç İktidar ve Kutsal*, 40-41.

durumda hem kurumlar hem de failer dünyevileşecektir. Bir diğer ifadeyle, yapının dini deformasyonu oluştuğunda, aile, dini eğitim yerleri gibi kurumlar, dindarlıklarını sürdürmek isteseler de akamete uğrayacaktır. Kurumların birbirleriyle ilişkisel doğası, failden yalıtılmadığı için birlikte değerlendirilmek durumundadır. Bu birlikteliğin çözümlenmesini sağlayacak teori bağlantılı her türlü araştırma tekniği veya ilke, yöntemin eylem sürecini netleştirecektir.

Sonuç Yerine

Güç, iktidar ve kutsal bağlantısını birlikte okuma denemesi, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında ve özellikle tarih disiplini içinde büyük bir literatür açığa çıkarır. Tarih kayıtları her ne kadar bizlere belgeler ile sunulsa da, tarihsel sahneler, belirli tipolojilere ayrılmadan ve büyük ölçüde zaman ve mekân aralığı içinde teorize edilmeden verilir. Bugüne faydası olmayan, şimdiki/anı anlamlandırmayan geçmişin tahlilinin ne işe yaradığına dair süregelen tartışmalar, tarihin diğer disiplinlerle kuramsal ve kavramsal birlikteliğini nihayetinde zorunlu kılar. Bu çalışma özelinde *Güç, İktidar ve Kutsal* gibi bir dinler tarihi metninin hem tarihle hem sosyolojiyle dirsek temasında bulunduğu yerden tarihsel sosyolojinin nasıl kurulabileceğine ilişkin bir sınama yapılmıştır. Söz konusu metin, genel kurgusu itibarıyla makro tarih ile makro sosyoloji kesişiminde, iktidarın kutsalla ve dolayısıyla insanla kurduğu mesafeyi irdeleyecek önemli ipuçları verir. Bu ipuçlarını değerlendirmek üzere, bir tarihsel sosyoloji izahı, yöntem üzerinden serimlenmiş; yöntemin, göstergesel, zihinsel ve eylemsel süreçlerinin içine tarihsel yorumlar iliştilmiştir.

Çalışmanın arşimed noktası, ilişkisel tarihsel sosyoloji aracılığıyla güç, iktidar ve kutsal gibi kavramsal troykanın yapı-kurum ve fail arasında, görünmez iperle nasıl tutulduğunu çözümlerken ortaya çıkmaktadır. Esasında güç-iktidar ve kutsal arasındaki birlikteliğin Tanrı'dan insana evrilen yolculuğu, yapı-kurum-fail arasında geçen ilişkisel ağı çözümlenme süreciyle anlaşılır. Kutsiyetin Tanrı'nın elinden alınıp kuruma devredilmesi, ardından seçili failde mündemiç algılanması ve ilk elden konvansiyonist bilimin geçmişin özdeşlikler zincirini bozması, yapının farklı modelde kutsiyet formuna geçişidir. Yapısal ölçekte hangi özdeşlik bozulursa değişim, benzer şekillerde ortaya çıkacaktır. Süreç içindeki tanımlamalar, kimi zaman deformasyon kimi zaman dönüşüm halesi olarak okunsa da kutsalın değiştiği yerlerdeki toplumsalın morfolojik aş-

nımları karşımızdadır. Burada temel nokta, kurumun ve failin kimliğini oluşturan öğelerin kim tarafından belirlendiği sorunsalıdır. Tanrı-Kraldan Tanrı-insana dönüşüm aşamalarında kutsal insanın kim olduğu, hangi kurumsal otoriteyi kimden aldığı, sıradan insanın bu fotoğrafa nasıl dâhil edildiği veya bu insanın cinsiyetinin ne olduğu gibi tarihsel kurguda cevaplanması gereken bir dizi soru hala araştırmacıları beklemektedir. İlişkisel tarihsel sosyoloji, bu sorulara cevap verme iddiasında bir strateji olarak dinler tarihi veya din sosyolojisi gibi disiplinlerde de varlık gösterdiğinde, daha kapsamlı ve sıradan olmayan analizler yapılabilecektir.

Kaynakça

- Barthes, Roland. *Çağdaş Söylenler*. çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Metis yayınları, 2011.
- _____. *Göstergelimsel Serüven*. çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2012.
- Berktaş, Fatmagül. *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis yayıncılık, 2010.
- Butler, Judith. *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. çev. Başak Ertür. İstanbul: Metin, 2008.
- Cangızbay, Kadir. *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*. Ankara: Ütopya yayınları, 2011.
- Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?*. çev. Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim, 1996.
- Çelebi, Nilgün. *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Ankara: Anı Yayınları, 2004.
- Delanty, Gerard & Işın, Engin F., ed. *Tarihsel Sosyoloji Temeller ve Tartışmalar*. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Isık yayınları, 2017.
- Elias, Norbert. *Sosyoloji Nedir?*. çev. Oktay Değirmenci. İstanbul: Olvido, 2016.
- Ergun, Doğan. *Yöntemi Bulmak*. Ankara: İmge Kitabevi, 2018.
- Ergut, Ferdan & Uysal, Ayşen. "Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?" *Tarihsel Sosyoloji Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar* içinde, ed. Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, 13-38. Ankara: Dipnot, 2012.
- _____. & Uysal, Ayşen., ed. *Tarihsel Sosyoloji, Stratejiler, Sorunsallar, Paradigmalar*, Ankara: Dipnot yayınları, 2012.
- Friesan, Abraham. "Philipp Melanchthon, Wilhelm Zimmermann and the Dilemma of Muntzer Historiography," *Church History* 43, no. 2 (Temmuz 2009): 164-182.
- Gündüz, Şinasi. *Güç, İktidar ve Kutsal*. İstanbul: Hikav, 2020.
- Karakışla, Yavuz Selim. *Eski Zamanlar Eski İnsanlar*. İstanbul: Doğan Kitap, 2015.
- Keller, Evelyn Fox. *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Metis yayınları, 2007.

- Okutan, Birsan Banu. "Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24, no. 2 (Aralık 2020): 911-931.
- Öğütte, Vefa Saygın, "Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri." *Praksis* 17 (2007): 1-35.
- _____. *Kurumların Sosyal Gerçekliği İlişkisel Realist Bir Yaklaşım*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019.
- Özdalga, Elisabeth. "Bir Tasavvur ve Uсталık Olarak Tarihsel Sosyoloji." *Tarihsel Sosyoloji* içinde, ed. Elisabeth Özdalga, 9-62. Ankara: Doğu Batı, 2009.
- Peter, Burke. *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Powell, Christopher & François Dépelteau. "Giriş." *İlişkisel Sosyoloji* içinde, ed. Christopher Powell ve François Dépelteau, 15-32. çev. Özlem Akkaya. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015.
- _____. "Kökten İlişkicilik: Bir Öneri?." *İlişkisel Sosyoloji* içinde, ed. Christopher Powell ve François Dépelteau, 285-315. çev. Özlem Akkaya. Ankara: Phoenix, 2015.
- Reed, Evelyn. *Bilim ve Cinsiyet Ayrımı*. çev. Şemsa Yeğin. İstanbul: Payel Yayınları, 2003.
- Roper, Lyndal. "The Common Man, The Common Good, Common Women: Gender and Meaning in the German Reformation Commune." *Social History* 12, no. 1 (Ocak, 1987): 1.
- Scott, Joan Wallach. "Women in The Making of the English Working Class." *Gender and the Politics of History* içinde, 68-90. New York: Columbia Üniversitesi, 1988.
- Skocpol, Theda, "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi." *Tarihsel Sosyoloji* içinde, ed. Theda Skocpol, 1-21. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- _____. "Tarihsel Sosyolojide Yeni Gündemler ve Yinelenen Stratejiler." *Tarihsel Sosyoloji* içinde, ed. Theda Skocpol, 355-389. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Thompson, Edward Palmer. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. Ankara: Birikim, 2004.
- _____. *Teorinin Sefaleti Hatalı Bir Devridaim Makinesi*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. Ankara: Nika yayınevi, 2015.
- Turner, Bryan S. "Tarihsel Din Sosyolojisi: Politika ve Modernite." *Tarihsel Sosyoloji Temeller ve Tartışmalar* içinde, ed. Gerard Delanty ve Engin F. Işın, 561-582. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Işık yayınları, 2017.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. çev. Gülistan Solmaz, Ankara: Alter, 2010.
- _____. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütte. İstanbul: Küre yayınları, 2012.